

Staat, crisis en sociaal-democratie

Marcel van der Linden

"Voor ons betekent een socialistische revolutie (-): de ontbinding van de bestaande kapitalistische staat, de opheffing van het bezit van de produktiemiddelen der bezittende klassen, en de opbouw van een nieuw type staat en een nieuwe economische orde, waarin de geassocieerde producenten voor de eerste keer direkt de controle hebben over hun arbeidslevens en direkt macht uitoefenen over hun politieke regering. Deze verandering zal niet tot stand komen zonder een fundamentele economische crisis (-). Wanneer de eenheid van de burgerlijke staat en de reproductie van de kapitalistische economie doorbroken zijn, moet de daarop volgende sociale revolutie snel en onvermijdelijk revolutie en contra-revolutie tegenover elkaar plaats in een gewelddadige uitbarsting.(-) In deze eindfase zullen socialistische trachten een gewapend konflikt te vermijden, maar zij zullen geen illusie, zaaien over het nut van wapengebruik. Het kapitalisme heeft in geen enkel belangrijke ontwikkeld land van heden ten dage getriomfeerd zonder een gewapend konflikt of een burgeroorlog, noch in Engeland, Frankrijk, Duitsland, Italië, Japen of de Verenigde Staten. Toch is de overgang van feodalisme naar kapitalisme er slechts één van de ene vorm van particulier bezit naar de andere. Is het denkbaar dat de veel grotere historische verandering die optreedt bij de overgang van de particuliere naar kollektieve eigendom (-) minder verscheurende politieke vormen zal aannemen ? Bovendien, als de opeenvolgende overgangen van oudheid naar feodalisme naar kapitalisme baanbrekende veranderingen in het type regime en vertegenwoordiging voortbrachten is het dan mogelijk dat de overgang naar het socialisme, die reeds arbeidersraden en bureaucratistische Staten heeft opgeleverd, in de toekomst niet hetzelfde doen

Perry Anderson, Arguments within English Marxism, 1980

De crisis van het internationale kapitalisme heeft binnen de arbeidersbewegingen van vele landen geleid tot een uitgebreid strategiedebat. Op vele plaatsen hebben zich links-reformistische stromingen ontwikkeld, die naar een alternatief zoeken voor de traditionele "linkse" politiek. Het meest sprekende voorbeeld van de laatste tijd wordt gevormd door de "Bennites", die binnen de Britse Labour Party grote invloed hebben verworven¹. Ook elders zien we soortgelijke tendensen (in de Franse PS, de Spaanse PSOE enzovoort).

De theorieën die door de diverse links-reformistische stromingen worden ontwikkeld zijn zeker niet overal identiek. Nationale verschillen, voortgebracht door uiteenlopende theoretische tradities, anderssoortige strijdervaringen en verschillende algemene historische achtergronden, mogen zeker niet over het hoofd worden gezien. Desondanks zijn er enkele kerngedachten die steeds opnieuw in allerlei teksten terugkeren. In deze beschouwing wil ik kort ingaan op enkele aspecten van dergelijke steeds

¹ Jonathan Bearman, *Anatomy of the Bennite Left*, "International Socialist Review", Series 7, Nr.6 (1979).

wekerende gedachten aan de hand van de onlangs in Nederland verschenen bundel *Niet bij puinruimen alleen Economische crisis en socialistische politiek in Nederland*. De auteurs zijn afkomstig uit verschillende politieke milieus. Sommigen behoren tot de sociaal-democratie (PvdA), anderen tot de "links-socialistische" PSP, enkelen zijn niet partijgebonden. Hun standpunten vallen ook niet overal samen. Er is geen "éénheids-visie". De "auteurs" zegt de inleiding, "zijn het wellicht over een aantal zaken eens, maar lang niet over alles. Tegenspraken en afwijkende meningen zijn dus geen vergissingen" (p25). Deze veelvormigheid is echter slechts zeer betrekkelijk, want achter de diverse schakeringen gaat één politiek-theoretisch grondpatroon verscholen. In het volgende zal ik eerst proberen dit stramien samenvattend te beschrijven en vervolgens enkele wezenlijke onderdelen ervan nader bespreken.

Het theoretisch grondpatroon

De rode draad die door "Niet bij puinruimen alleen" loopt omvat vijf elementen.

- a De huidige crisis is geen toevalligheid maar "een structurele crisis van het gehele kapitalistische wereldsysteem". Er is sprake van "een aantal diepgaande veranderingen in de structuur van de accumulatie op de wereldmarkt." (p78) Een aantal factoren, die in de jaren 1950-1970 een voortdurende economische groei mogelijk maakten, (wederopbouw van de infrastructuur, industrialisatie van Westeuropese randgebieden en dgl.) zijn min of meer "uitgewerkt". In een aantal sectoren (o.a. metaal en scheepsbouw) zijn door de langdurige snelle groei grote overcapaciteiten ontstaan. De internationale arbeidsverdeling is bezig te veranderen (opkomst van de OPEC en de "lage lonen landen"). De huidige staat is er vooralsnog niet in geslaagd het conjunctuurverloop te beheersen.
- b Er is een socialistisch antwoord nodig op de crisis, dat "er in feite op dit moment nog niet is" (p20). Zo'n antwoord zal niet defensief mogen zijn, ook al is de verleiding om alleen verdedigend te reageren groot. Het gaat erom een offensieve strategie te ontwikkelen met als centrale as een nieuwe economische politiek (pp. 21, 95-116, 240-264). Daartoe is een herstructurering en democratisering van het staatsapparaat én van de economie nodig. Selektieve nationalisaties zijn noodzakelijk om sturende invloed uit te kunnen oefenen op mesonivo (pp.101-102, 179-215, 243-244, 254-257) evenals planningsovereenkomsten en een gerichte kredietpolitiek.
- c Centraal in de strategie staat het socialistische planningsmodel. Dat kan niet gerealiseerd worden zonder een weloverwogen combinatie van buitenparlementaire en parlementaire politiek. Het zwaartepunt moet echter onmiskenbaar buiten het parlement liggen want "voor alles telt hier de inbreng van de mensen die zelf in beweging komen" (p. 95). De buitenparlementaire bewegingen zijn "de enige maatschappelijke macht

2 Onder redactie van John Huige, Siep Stuurman en Luuk Wijmans uitgegeven door Van Genep, Amsterdam 1980. Auteurs Titia Bos, Folkert Catz, John Huige, Hans Keman, Dick van der Laan, Siep Stuurman, Ruud Vreeman, Arnout Weeda en Luuk Wijmans.

waarop een socialistische politiek überhaupt kan bouwen" (p. 109). Deze bewegingen moeten dan ook samen met de linkse parlementaire partijen staat en economie demokratiseren, dat wil zeggen geleidelijk onder controle van de "gewone mensen" brengen.

- d Juist omdat een "socialistische planningspolitiek" alleen kan slagen indien zij actief door de massa's wordt gesteund is een op machtsvorming gerichte strategie van de diverse bewegingen (vakbeweging, kernenergie-beweging enz.) noodzakelijk. Essentiële is de macht in de bedrijven. : "Waar de produktie eenzijdig is gericht op het bereiken van een zo groot mogelijke winst ten koste van de gezondheid, de werkgelegenheid en de capaciteiten van de producenten, daar ontstaan verzets- en organisatievormen van de werknemers om vanuit hun belangen invloed uit te oefenen op produktietechniek en arbeidsorganisatie, op arbeidstijden en werkgelegenheid. De eenzijdige beslissingsmacht van de ondernemingsleiding wordt aangevochten door machtsvorming van de werknemers vakbondskracht tegen ondernemerskracht" (p. 151). De arbeiders moeten de controle krijgen over de investeringen, het personeelsbeleid en dergelijke. De arbeidsdag moet drastisch worden verkort. Niet alleen kan dat de werkgelegenheid bevorderen, maar het zal vooral ook "kunnen bijdragen tot een rechtvaardiger maatschappelijke arbeidsverdeling tussen vrouwen en mannen van de arbeid binnens- en buitenshuis" (p. 237).
- e Op het partijpolitieke vlak zullen de linkse partijen tot nauwe samenwerking moeten komen.. Van doorslaggevend belang is dat de sociaaldemokratie haar huidige standpunten ____ die neer komen op "het beheer van de kapitalistische crisis" (p. 24) ____ verlaat en kiest voor een duidelijk anti-kapitalistische strategie. "Als er in de sociaal-demokratie niets verandert zijn de perspectieven voor een linkse politiek in Nederland somber, zeker op langere termijn" (pp. 22-23). De opvattingen van "Niet bij puinruimen alleen" zijn niet nieuw ____ ook niet voor Nederland.'. Veel ideeën zijn bijzonder sympathiek Het streven naar arbeiderscontrole in de bedrijven en naar een drastische verkorting van de arbeidsdag ; de gedachte dat de kapitalistische chaos door een democratische planekonomie vervangen moet worden ; en meer in het algemeen de offensieve benadering ____ dat alles is een verademing in vergelijking met de zo talrijke matigings- en bezuinigingsverhalen. Maar juist omdat ik op vele punten verwantschap bespeur met de auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" wil ik hier een fundamentele kritiek trachten te formuleren. Ik zal me daarbij vooral richten op de veronderstellingen die achter het theoretische grondpatroon verscholen gaan en die in het boek niet of nauwelijks worden beargumenteerd. Het gaat vooral om drie problemen, namelijk
- de vraag of de staat onder kapitalistische verhoudingen voldoende sturingscapaciteiten kan ontwikkelen om elementen van een "socialistische" planning op te bouwen
 - de vraag in hoeverre het voor socialistenvorming mogelijk is de staat in het

3 Eerdere publikaties met een soortgelijke politieke visie waren onder andere John Huige/Piet Reckman, *Doorn in de Vuist - Over demoleratie, crisis en linkse samenwerking*, Sjaloom, Odijk 1978. Frank Köhler/Alexander de Roo, *Socialistische Hervormingsstrategie*, "Socialistisch Perspektief" Nr 5 (1979).

kapitalisme te beheersen of anders gezegd : wat de "relatieve autonomie" van de staat onder kapitalistische verhoudingen nu eigenlijk precies inhoudt

de vraag of de sociaal-demokratie in staat is om te breken met de lijn van het beheer van de kapitalistische crisis.

Staat en economische sturing

De auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" gaan ervan uit, dat een socialistische strategie gericht dient te zijn op een "beter" staatsingrijpen binnen het kapitalisme. Van daaruit (denkt men blijkbaar, al wordt dat niet geëxpliciteerd) is de geleidelijke overgang naar een democratisch socialisme mogelijk. Reeds nu, in een economie waarin de warenproductie alles overheersend is, moet worden begonnen met een planmatig optreden van de staat. "De voor ons liggende opgave is het ontwerp van een planningmodel (...) dat in eerste instantie onder kapitalistische verhoudingen verder ontwikkeld moet worden" (p.242). Er moet een ministerie van planning komen dat een nationaal structuurplan ontwerpt "De door de overheid geformuleerde doelstellingen worden daarin geconcretiseerd naar sectoren en regio's. Tevens wordt daarin aangegeven welke instrumenten men denkt te hanteren om de doelstellingen te realiseren." (pp.259-260). Als *doeleinden* worden onder andere genoemd : het oplossen van het werkloosheidsvraagstuk en een betere verdeling van huishoudelijke arbeid en verzorgingstaken over mannen en vrouwen (p. 259). Wat betreft de *instrumenten* "geldt op de eerste plaats dat de traditionele Keynesiaanse instrumenten (zoals monetair en prijsbeleid) ingepast moeten worden in de planningsstructuur" (p. 261). Ook dienen er met de ondernemers planningsovereenkomsten te worden afgesloten waarbij overheidssteun wordt gekoppeld "aan voorwaarden die verband houden met de realisering van planningsdoelen" (p. 261). Banken, verzekeringsmaatschappijen en pensioenfondsen dienen in "gemeenschapsbezit" gebracht te worden. De leidende ondernemingen in de onderscheiden bedrijfstakken (de zogenaamde meso-sektor) dienen door de staat beheerst te worden omdat via deze bedrijven "de rest van de bedrijfstak beslissend kan worden beïnvloed" (p. 254). Als geheel gaat het vooral om "een combinatie van selectieve nationalisaties, kredietpolitiek en planningsovereenkomsten" (p. 102).

De auteurs koesteren de illusie dat het langs deze weg mogelijk zou zijn in elk geval de meest brandende problemen (zoals de werkloosheid) reeds binnen het kapitalisme op te lossen. Op makro-economisch nivo hoopt men dat te bereiken via een aangepaste versie van het Keynesianisme en op meso-nivo via kredieten, selectieve nationalisaties en contracten met ondernemers. Ik ben van mening dat in deze opvatting de sturingscapaciteit van de staat in het kapitalisme danig wordt overschat. Grenzen en mogelijkheden van de staat wat betreft beïnvloeding van de kapitaalsakkumulatie worden onvoldoende doordacht.

Laten we eens kijken op makro-economisch nivo. Algemeen geldt dat de uitgebreide reproductie van een kapitalistische maatschappij slechts mogelijk is indien het kapitaal aan het eind van de productieperiode meer waarde ontvangt dan het ter financiering van die productie nodig had. Bezien we

nu de *uitgaven* van het staatsapparaat dan kunnen we twee soorten onderscheiden.

- 1 staatsuitgaven die de uitgebreide reproductie van het kapitaal ten goede komen. Hiertoe behoren om. staatsuitgaven welke dienen voor de eenvoudige reproductie van natuurlijke personen (worden onmiddellijk omgezet in levensmiddelen in ruime zin), staatsuitgaven die direkt de maatschappelijke kapitaalvoorraad vergroten (investeringsubsidies enz. maar ook investeringen in staatsbedrijven), en staatsuitgaven die indirect de maatschappelijke kapitaalvoorraad aanvullen (aankoop van wapens, gebouwen enz.).
- 2 Staatsuitgaven die de uitgebreide reproductie van het kapitaal niet ten goede komen. Hiertoe behoren om. de betalingen voor dienstverlening door de middenklassen en dergelijke.

Met deze indeling kunnen we nu de Keynesiaanse uitgavenpolitiek nader beoordelen. Iedere overakkumulatie van kapitaal leidt tot overcapaciteiten voor de produktie van waren. Het Keynesiaanse krisismanagement gaat er nu van uit dat de staat maatschappelijke waarden (akkumuleerbaar akpitaal of revenue), die op dat moment niet voor de vraag naar waren worden benut, kan aanwenden om direkt (via staatsaanschaf van goederen en diensten) of indirect (via waardeoverdracht aan partikulieren) op de markt op te treden. De door de staat geïnduceerde effectieve vraag bewerkstelligt dan de benutting van de aanwezige overcapaciteiten. Daarmee wordt het kapitaal in de gelegenheid gesteld zichzelf te reorganiseren en de crisis te overwinnen.

Dat gaat dan bijvoorbeeld als volgt in zijn werk : in een bepaalde bedrijfstak liggen produktiekapaciteiten braak. Door staatsopdrachten kan de bedrijfstak het in deze capaciteiten gebonden en met vernietiging bedreigde kapitaal realiseren. Daardoor wordt de crisis uitgesteld. De bedrijfstak kan nu op verschillende manieren reageren. Zij kan het gerealiseerde kapitaal opnieuw investeren in de produktiesektor waar de overcapaciteiten bestonden. Dan treedt de crisis opnieuw op, zodra de staatsopdrachten ophouden. Zij kan het gerealiseerde kapitaal echter ook in een andere produktiesektor investeren, waar op dat moment geen overakkumulatie heerst. De overakkumulatie in de eerste sektor is dan verdwenen zonder kapitaalvernietiging en zonder overakkumulatie in een andere sektor. In werkelijkheid verloopt de probleemoplossing echter niet zo soepel.

De lonen van staatsambtenaren en de overdrachten van inkomen (werkloosheidsuitkeringen e. dgl.) brengen een effectieve vraag naar konsumptiegoederen voort die volkomen gelijk gesteld kan worden aan de effectieve vraag welke verminderd is door een omvangrijker spaargedrag van de overige bevolking. Hier zijn daarom geen problemen te ontdekken. Een verminderde vraag naar investeringsgoederen kan echter slechts dan door een verhoging van staatslonen en inkomensoverdrachten worden gecompeniseerd, indien deze verhoging zé groot is dat de konsumptiegoederenindustrie niet alleen de tot dan toe bestaande capaciteiten volledig benut, maar ook nog tot uitbreidingsinvesteringen gedwongen is. Door zulke omvangrijke uitgaven induceert de staat evenwel tegelijkertijd een nieuwe overakkumulatie, want nu wordt kapitaal geïnvesteerd in produktiekapaciteiten die bij een vermindering van de betreffende staatsuitgaven weer vernietigd zullen worden. Maar zelfs indien de staat zijn uitgavennivo handhaaft, is een evenwichtige groei geenszins gegarandeerd. Zodra immers

ergens in de economie arbeiders ontslagen worden en dus de effectieve vraag naar consumptiegoederen vermindert - ontstaan in de consumptiemiddelensektor weer overcapaciteiten die de staat niet zonder meer kan compenseren omdat de ontslagen arbeiders geen waarden voortbrengen die in een spaarfonds zouden kunnen worden opgenomen.

De uitweg om dan maar staatsschulden te laten ontstaan via geldschepping ("deficit spending") leidt ook in een slop aangezien het maatschappelijk spaarfonds in de huidige situatie door andere staatsuitgaven vrijwel verdwenen is. De staat herstructureert dan slechts via een door de geldschepping veroorzaakte inflatie⁴ de reeds bestaande effectieve vraag. Staatsuitgaven die voor de reproductie van natuurlijke personen dienen bieden dus geen oplossing. Evenmin is dat het geval met de categorie van uitgaven, die indirect de maatschappelijke kapitaalvoorraad uitbreiden. Dergelijke uitgaven kunnen slechts dan een tekort schietende effectieve vraag compenseren, indien deze is voortgekomen uit een weigering van het kapitaal om te investeren hoewel de middelen daarvoor aanwezig zijn. Bovendien kunnen zij overcapaciteiten en overakkumulatie slechts dan voorkomen, als door het staatsoptreden uitsluitend vast en variabel kapitaal wordt gereproduceerd dat anders braak zou liggen. Slechts onder deze voorwaarde is immers de omvang van de door de staat onttrokken waarde gelijk aan de waardeproductie die door de staat geïnduceerd is.

De staatsuitgaven bewerkstelligen dan (zonder het proces van uitgebreide accumulatie te beïnvloeden) uitsluitend dat de vernietiging van bepaalde vaste kapitalen op dat moment niet plaats grijpt en dat anders vrijgekomen arbeidskrachten door hun eigen arbeid zich nu in stand houden. Kapitaalvernietiging en werkloosheid worden dan naar de toekomst verschoven. Maar dit is slechts gedeeltelijk een reële mogelijkheid. Want dergelijke staatsuitgaven beperken zich nooit exakt tot het overgeakkumuleerde vaste kapitaal en de met ontslag bedreigde arbeiders. De staat beïnvloedt daarom met zulke middelen ook kwalitatief de markt en de richting van de accumulatie. Het ligt voor de hand dat de staat bij zijn uitgaven een sterke voorkeur aan de dag legt voor zeer specifieke bedrijfstakken (bv. de bouw- en nijverheid). Dit brengt de betreffende sectoren en de met hen verbonden grondstofleverende industrieën ertoe kapitaal te accumuleren op een gebied, waar het _____ als de staatsuitgaven zich niet voortdurend uitbreiden overgeakkumuleerd blijkt te zijn.

Het is principiële niet mogelijk de effecten die de staatsuitgaven op het accumulatieproces hebben van te voren in te schatten. Daarom kunnen zij ook niet effectief gebruikt worden bij het tegenhouden van de daling van de gemiddelde winstvoet (hierin zit de rationele kern van de neoklassieke kritiek op het Keynesianisme). Trouwens, zelfs als een dergelijke inschat-

4 Overigens versterkt "deficit spending" slechts in bepaalde omstandigheden de inflatie. De auteurs van »Niet bij puinruimen alleen« die over het algemeen toch al de neiging hebben om in valstrikken van de burgerlijke economische theorie te lopen onderkennen dat niet en gaan er daarom zonder verdere discussie van uit dat onder alle omstandigheden "geldschepping door de overheid de inflatie bevordert" (p. 90). De redenering die hier gewoonlijk achter zit zegt dat een vergroting van de maatschappelijke geldhoeveelheid tot een vergrote vraag leidt die niet wordt gecompenseerd door een overeenkomstig toegenomen maatschappelijke productie. Noodzakelijk zouden dan prijsstijgingen ontstaan. Bij deze argumentatie wordt over het hoofd gezien dat de vraag van staatszijde tot een uitbreiding van de productie kan leiden. Voorwaarde is dan evenwel dat de produktiecapaciteiten onderbezet zijn.

ting van effecten van te voren mogelijk zou zijn, dan nog zou de staat als apparaat de flexibiliteit missen om voortdurend de precies passende maatregelen voor het accumulatieproces te nemen. Niet alleen omdat deze staat bureaucratisch is, maar ook omdat de staat als niet-ekonomische instelling op een zekere continuïteit in zijn begrotingsbeleid is aangewezen.

Ook de *inkomstenzijde* van de staat levert voor een Keynesiaanse politiek problemen op. De reproductie van het staatsapparaat komt in konflikt met de kapitalistische accumulatie zodra zij "door mobilisatie van bronnen in die sektoren van de kapitalistische accumulatie plaats vindt, waar juist geen overproduktie van kapitaal plaats vindt. Omdat overproduktie van kapitaal steeds een relatieve overproduktie is, verscherpt een dergelijke vorm van de staatsreproductie het overproduktieverschijnsel en daarmee de tendentiële daling van de winstvoet. Neutraal ten opzichte van de relatieve hoeveelheden van de winstvoetveranderingen in de tijd is daarentegen de staatsreproductie, voor zover zij alle kapitalen naar verhouding in gelijke mate betreft en derhalve de verhouding tussen over- en onderproduktie van kapitaal niet verandert. Zij bewerkstelligt dan slechts een vertraging van de groei, (...) Zodra het systeem van de mobilisering van bronnen voor de staatsreproductie een onevenwichtige belasting van het overgeproduceerde kapitaal tot resultaat heeft, werkt het via de absorptie van het kapitaal de overakkumulatie tegen en vertraagt of verhindert daarmee de kapitalistische crisis." Hoe spijtig het voor de Keynesianen echter ook moge zijn, er is binnen het burgerlijk stelsel geen enkele mogelijkheid om te weten welk kapitaal overgeproduceerd is en welk niet, voordat het overgeproduceerde kapitaal de cyklus doorlopen heeft, dus geakkumuleerd is en zichtbaar wordt in een dalende winstvoet. En daarmee is een sturend inkomstenbeleid van de staat in het kapitalisme fundamenteel onmogelijk. Daarnaast is ook in dit verband de structureel veel te geringe flexibiliteit van de staat

o.m. omdat hij een vaste inkomstenstroom nodig heeft — een bijkomende belemmering. We kunnen daarom zonder meer konkluderen, dat op het makro-ekonomisch vlak de staat slechts een geringe sturingskapaciteit bezit. Ook de auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" onderkennen dit tekort ("van een beheersing van het conjunctuurverloop is in het geheel geen sprake" p.80), maar zij wijten dat in de eerste plaats aan de structuur van het staatsapparaat en niet aan de structuur van het kapitalistische accumulatieproces: "Het nu bestaande staatsapparaat hoe omvangrijk ook werkt maar zeer ten dele volgens een samenhangend politiek plan. En het is de vraag of de wijze waarop dat apparaat is gestructureerd het niet onmogelijk maakt om tot een samenhangend ekonomisch beleid te komen. Ieder voorstel voor een socialistische ekonomische politiek stuit op het hierboven aangegeven probleem" (p. 104). In het bovenstaande heb ik echter duidelijk gemaakt dat de geringe sturingskapaciteit in de eerste plaats het gevolg is van de ekonomische wetmatigheden in het kapitalisme' en pas

5 Klaus-Martin Groth, *Die Krise der Staatsfinanzen. Systematische Ueberlegung gen zur Krise des Steuerstaats*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1978, p. 145. Bij het schrijven van het onderhavige artikel heb ik meerdere keren dit ideeënrijke boek geplunderd.

6 Het merkwaardige is, dat minstens één van de auteurs eerder hetzelfde stelde. In zijn boek over *Kapitalisme en burgerlijke staat*, SUA, Amsterdam 1978, schreef Siep Stuurman immers "Het staatsingrijpen kan niet als geheel gepland worden, omdat het objekt van dat ingrijpen *zelf* niet gepland wordt.(...) De staat kan weliswaar bepaalde *randvoorwaarden* stellen aan het accumulatieproces - investeringspremies bijvoorbeeld - maar daarmee wordt de accumulatie geenszins door de staat beheerst" (p. 106).

op de tweede plaats verband houdt met de structuur van het staatsapparaat. Bovendien zien de auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" over het hoofd dat ook een redelijk succesvolle Keynesiaanse politiek de problemen alleen maar voor zich uitschuift, totdat ze op een gegeven moment tot een uitbarsting komen — en wel met al de kracht die zij in de vele jaren van gedempte ontwikkeling ondergronds hebben vergaard'.

De auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" zullen hier waarschijnlijk tegen in brengen, dat zij zeer wel beperkingen van het makro-ekonomisch beleid zien, maar dat ze juist ook een meso-ekonomisch beleid willen voeren. Het zijn immers, menen zij, veelal juist de grote ondernemingen die het makro-ekonomisch beleid doorkruisen. Daarom moeten deze grote bedrijven onder staatscontrole worden gebracht (beleid op meso-nivo). Deze analyse is op zichzelf al simplistisch, want we hebben zojuist gezien dat het akkumulatieproces als zodanig en niet "de grote ondernemingen" een effectief staatsbeleid belemmert. Maar daarnaast worden ook de mogelijkheden van een meso-ekonomisch beleid overschat. Selektieve nationalisaties bijvoorbeeld lossen niets op. Genationaliseerde ondernemingen zijn "normale" kapitalistische bedrijven, die hooguit van andere bedrijven verschillen doordat de kans dat ze failliet gaan kleiner is. Ten opzichte van de genationaliseerde bedrijven zal de staat zich ook "normaal" kapitalistisch moeten opstellen, want op den duur kunnen ook genationaliseerde bedrijven niet zonder winststreven. Voor kredietgaranties geldt iets soortgelijks (nog afgezien van het feit dat zeer grote multinationals geen kredietgaranties nodig hebben). Multinationals kunnen ook door een "linkse" regering - zolang die binnen het kapitalistische raamwerk blijft opereren - slechts te vriend worden gehouden via rendementsgaranties, zoals één der auteurs zelf heeft toegegeven (John Huige, "Achtergrond" 30-1-81). Maar wat er socialistisch is aan een beleid dat aan multinationals winsten garandeert Ook op dit punt worden er onjuiste inschattingen gemaakt.

Staat en "relatieve autonomie"

De overschatting van de mogelijkheden van het staatsapparaat binnen het kapitalisme houdt verband met een andere misvatting : de gedachte als zou de kapitalistische staat de mogelijkheid bezitten om socialistische maatregelen te treffen. Slechts vanuit deze veronderstelling is het immers denkbaar dat de staat zichzelf en de economie tot een stelsel van democratische planning kan omvormen. Volgens de auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" is zo'n zelf-omvorming van de staat (onder druk van krachtige sociale bewegingen) mogelijk omdat "o.a. door de verwevenheid van de arbeidersbeweging en delen van het overheidsapparaat en door steun van niet tot de kapitalisten behorende groepen aan het heersende "machtsblok", de klassenstrijd zich ten dele binnen het overheidsapparaat zelf afspeelt. Een optimale benutting van deze *relatieve autonomie* kan dan plaats vinden wanneer grote delen van de bevolking betrokken kunnen worden of betrokken zijn bij belangrijke politieke en economische vraagstukken. Hierdoor wordt het "machtsblok" beïnvloed" (pp. 245-246). In een eerder artikel heb

⁷ Zie bijvoorbeeld Elmar Altvater/Jürgen Hoffmann/Willi Semmler, *Vom Wirtschaftswunder zur Wirtschaftskrise. Olie* Wolter Verlag, Berlijn (W) 1979 of Ernest Mandel, *Het Laatkapitalisme*. Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam 1976.

ik er reeds op gewezen dat deze stelling op een drogredenering berust'. Uit het feit, dat er ook binnen het staatsapparaat klassenstrijd bestaat - iets wat naar mijn mening niet kan worden ontkend - volgt in het geheel niet logisch dat dat staatsapparaat in socialistische zin kan worden omgevormd. De dwingende logika ontbreekt hier volkomen. Impliciet wordt er vanuit gegaan, dat een vermindering van de burgerlijke macht over (delen van) het staatsapparaat een vergroting betekent van de mogelijkheden die de arbeidersbeweging bezit om dat staatsapparaat ten eigen bate te gebruiken. (Zij het na een "demokratizing"). Uiteindelijk keert hier toch weer de gedachte terug als zou de staat een "neutraal instrument" zijn - een gedachte die de auteurs zelf afwijzen. Aantasting van de burgerlijke macht over het staatsapparaat betekent in eerste instantie alleen maar dat de staat in mindere mate door de bourgeoisie wordt gecontroleerd. Dat dat machtsvacuum door de arbeidersbeweging voor een socialistische staatspolitiek effectief kan worden benut wordt door "Niet bij puinruimen alleen" verondersteld maar niet bewezen.

Om de eerste drogredenering ook voor zichzelf te verhallen nemen de auteurs hun toevlucht tot een tweede drogredenering, die is opgebouwd rond het begrip "relatieve autonomie" van de staat. Dit begrip wordt in "Niet bij puinruimen alleen" bekend verondersteld - het is eerder door één der auteurs (Siep Stuurman) uitgewerkt in het boek over *Kapitalisme en burgerlijke staat*'. Daar wordt uiteengezet, dat de staat als functie heeft de kapitalistische eigendomsverhoudingen te beschermen, en dat hij daarom concessies doet aan de arbeidersklasse "en juist om deze concessies te kunnen doen moet de staat relatief autonoom zijn ten opzichte van de burgerlijke klasse" (kursivering door mij MvdL). De denkfout wordt veroorzaakt door de vaagheid van de formulering : "relatief autonoom ten opzichte van de burgerlijke klasse". Het lijdt geen twijfel dat de staat relatief autonoom is ten opzichte van de individuele kapitalen. Regelmatig handelt de staat zelfs in strijd met de belangen van vele of (soms) alle afzonderlijke ondernemers. Maar dat betekent geenszins dat de staat in strijd handelt met de algemene belangen van de burgerlijke klasse als geheel." Reeds Engels maakte het onderscheid tussen de "reële" en de "ideële" totaalkapitalist. De "reële" totaalkapitalist, dat is de optelsom (of, zo men wil, de doorsnede) van de individuele kapitaalsbelangen. De "ideële" totaalkapitalist, dat is het langere-termijn-belang van het kapitalisme, dat geheel anders kan zijn dan het individuele korte-termijn-belang van kapitalen. De staat is de belichaming van de "ideële" totaalkapitalist en niet van de "reële". Staatsmaatregelen in het belang van de arbeidersklasse zijn dan ook niet socialistisch of anti-kapitalistisch, al zijn het natuurlijk wel verworven-

8 *Het nieuwe reformisme*, "De Internationale" Nr 25 (maart 1980).

9 Stuurman, *Kapitalisme...* Zie noot 6.

10 Stuurman, *Kapitalisme...*, p. 56

11 Verder uitgewerkt in *Het nieuwe reformisme* (noot 8).

heden`. Het lijkt me van belang het begrip relatieve autonomie in deze marxistische zin iets verder uit te werken`.

Konkurrerende individuele kapitalen hebben in principe slechts één belang gemeenschappelijk de onderwerping van de arbeidersklasse. Voor het overige lopen hun belangen (i.v.m., hun marktpositie e.dgl.) uiteen. Er kan daarom geen "politiek van het kapitaal" tot stand worden gebracht via een succesvolle koördinatie en harmonisatie van deze belangen.

Maatregelen, die gericht zijn op het garanderen van reproductievoorwaarden van het kapitaal als geheel, moeten over het algemeen afgedwongen worden tegen vele of alle individuele kapitalen in (bv. bescherming van de arbeidskracht tegen geestelijke en lichamelijke vernietiging, bescherming van het milieu). Omgekeerd kan het reproductieproces van het kapitaal als geheel ernstig in gevaar worden gebracht als het staatsapparaat teveel rekening houdt met zekere individuele kapitaalbelangen. Om zijn taken te vervullen moet de burgerlijke staat relatief autonoom zijn, zowel ten opzichte van de massa's als ten opzichte van de individuele kapitalen. Bescherming van de kapitaalreproductie betekent altijd ook de bescherming van de burgerlijke heerschappij. Dat wil zeggen, dat de massa's voortdurend de burgerlijke politiek moeten aanvaarden, dat zij die politiek moeten beschouwen als de verdediging van het algemene belang. Het apparaat en zijn funktionarissen moeten door de massa's geaccepteerd worden ; zij dienen zich er althans niet actief tegen te verzetten. Teneinde massa-loyaliteit, "overeenstemming" of in elk geval betrekkelijke politieke apathie te behouden zijn permanent strategieën noodzakelijk die het accumulatieproces stabiliseren. Dit is één van de redenen waarom de staat handelt in strijd met de individuele kapitaalbelangen.

Als geheel gezien worstelt het staatsapparaat voortdurend met een dilemma. Op basis van de massa-behoefte, die al dan niet duidelijk gearticuleerd worden, moet het sociale conflicten trachten te vermijden en dus tegen individuele kapitalen maatregelen nemen teneinde het systeem te stabiliseren. Deze maatregelen zijn reeds misvormd door de beperkingen die het valorisatieproces stelt. Het staatsapparaat opereert voortdurend met massa-behoefte die het nooit helemaal kan bevredigen. Of anders gezegd er moet rekening gehouden worden met massa-behoefte, ze moeten soms zelfs gemobiliseerd worden. Tegelijkertijd moet echter ook weer alles gedaan worden om deze behoeftes te houden binnen de grenzen die het valorisatieproces en de handhaving van de burgerlijke heerschappij stellen.

Dit leidt tot de gevolgtrekking dat het "crisis management" van de burgerlijke staat de crises die voortkomen uit het accumulatieproces niet oplost, maar ze op zijn best van tijd tot tijd verstoort, uitstelt of hun verschijnings-

12 Meerdere keren wijst Stuurman erop, dat de staat — ondanks de erin belichaamde verworvenheden van de arbeidersklasse — een burgerlijke staat blijft. In "Niet bij puinruimen alleen" zegt hij bijvoorbeeld "Dat wil niet zeggen dat de bestaande vormen van staatsingrijpen niet talloze elementen bevatten die reële verworvenheden van de arbeidersklasse zijn. Maar deze verworvenheden functioneren binnen de context van de algemeen-maatschappelijke dominantie van de bourgeoisie" (p. 105). Dit is uiteraard volkomen juist. Maar hieraan wordt vervolgens de illusie gekoppeld dat deze verworvenheden (die toch eigenlijke vreemde elementen ("bruggehoofden" zegt John Huige) binnen het staatsapparaat zouden zijn) tezamen met een democratisering van de staat tot een socialistische staatspolitiek kunnen leiden.

13 Ik baseer me bij deze uitwerking op Joachim Hirsch, *Staatsapparaat und Reproduktion des Kapitals*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1974, pp. 49-74 en 217-273.

vorm verandert. Maatregelen van de staat worden uitgevoerd als balance-akt tussen uiteenlopende maatschappelijke krachten. De garantie van de algemene kapitaalreproductie wordt door drie factoren ter discussie gesteld

1. Door het structurele onvermogen van het politieke apparaat een samenhangend beleid op langere termijn te ontwerpen of te verwezenlijken een gevolg van de anarchie der kapitalistische produktiewijze met zijn vele beslissingscentra.
2. Door de permanente tegenwerking van individuele kapitalen die hun eigen belang nastreven. Deze tegenwerking wordt belangrijker naarmate er enerzijds meer vervechtingen tussen de staat en individuele kapitalen ontstaan en anderzijds de macht der multinationale ondernemingen toeneemt.
3. Door de noodzaak rekening te houden met de massa-behoefte, die voortdurend gekanaliseerd, geselecteerd en versnipperd moeten worden.

Er komt aldus een enigszins "zigzaggerige" politiek tot stand, die we hier "garantie van de algemene kapitaalreproductie" hebben genoemd, maar die in feite een tamelijk ondoorzichtig konglomeraat vormt van regulerende, reparerende, mobiliserende en repressieve maatregelen met een onbepaald lange-termijn-effekt.

De wijze van functioneren van de staat wordt steeds aangepast wanneer er zich een economische en/of politieke crisis voordoet. In de burgerlijke maatschappij worden de reproductievoorwaarden alleen dan politieke "issues" als zij niet langer worden vervuld, met andere woorden als crises. Er breken dan conflicten uit tussen kapitaalfrakties, maar ook tussen klassen onderling. Politieke prioriteiten worden geherformuleerd, institutionele structuren worden aangepast enz. Historisch zien we dat de verscherping van de kapitalistische concurrentie en de daling van de gemiddelde winstvoet stap voor stap hebben geleid tot een toegenomen relatieve autonomie van de burgerlijke staat. Daarmee is het voor de staat mogelijk krachtiger op te treden tegen individuele kapitalen en non-konforme massa-behoefte⁴

De toegenomen verzelfstandiging van het staatsapparaat betekent geenszins dat de mogelijkheden voor een socialistische politiek binnen het staatsapparaat zijn toegenomen. Integendeel lijkt het haast.

¹⁴ Aan de uiterst linkerzijde wordt deze relatieve verzelfstandiging van het staatsapparaat soms gemiddeld tot een "tendens naar een sterke staat", waarbij de indruk wordt gewekt als zou de "sterke staat" een staatsvorm zijn die vergelijkbaar is met fascisme, militaire diktatuur of burgerlijke democratie. Met name vindt deze ontwikkeling plaats bij delen van de Vierde Internationale. Hier wordt uitvoeriger op ingegaan in het debat tussen Tim Potter en schrijver dezes Tim Potter, *The Strong State*, "International Socialism", 2:4 (1979) en Marcel van der Linden, *The relative independence of the bourgeois State apparatus*, "International Socialism", 2:8 (1980).

Sociaal-democratie en staat

De derde essentiële illusie van de auteurs van "Niet bij puinruimen alleen" betreft de sociaal-democratie. Hoewel zij ook hier hun gedachten toespitsen op de Nederlandse sociaal-democratie is er wederom sprake van een misvatting, die in vele landen voorkomt. "In Nederland", schrijven de auteurs, "is de sociaal-democratie de *hoofdstroom* van de arbeidersbeweging. Partijen en bewegingen links daarvan hebben vaak een groter politiek gewicht dan men op basis van verkiezingsuitslagen alleen zou denken, maar dat neemt niet weg dat de toestand in de sociaal-democratie ____ in de PvdA en de hoofdstroom van de vakbeweging ____ maatgevend is voor de grenzen van een linkse politiek in Nederland" (p. 11). Vandaar dat een bewustzijnsverandering binnen de sociaal-democratie een voorwaarde is voor het tot stand komen van een linkse politiek. De mogelijkheden voor zo een politieke ommezwaai lijken groter dan voorheen, want de economische crisis heeft ook bij de sociaal-democratie tot een herbezinning geleid. "Het functioneren van de verzorgingsstaat en de werkgelegenheidspolitiek maakte het de sociaal-democratie mogelijk tegelijk arbeiderspartij en burgerlijke hervormingspartij te zijn. De crisis maakt het steeds moeilijker om beide rollen te combineren. De effectiviteit van het staatsingrijpen neemt af, en op die gebieden waar de staat niet kan of wil functioneren ontstaan sociale bewegingen van mensen die buiten parlementaire kanalen om trachten veranderingen te forceren. Deze bewegingen brengen zowel oude als nieuwe eisen naar voren, maar hun gespannen verhouding tot de politieke partijen berust in de eerste plaats op de onmacht van de staat om maatschappelijke ontwikkelingen te sturen. Het is niet verwonderlijk dat de spanning tussen bewegingen en partijen het scherpst aan de dag treedt bij de PvdA die en de grootste linkse partij is en sterk met de bestaande staatsinstellingen vervlochten is" (p. 88). Binnen de PvdA is de invloed van de buitenparlementaire bewegingen vooral merkbaar geworden via de discussie over het begrip "aktiepartij" (waar ik straks nader op zal ingaan). Voor "Niet bij puinruimen alleen" is dat wel een sympathieke leuze, "maar de PvdA is nog steeds in de eerste plaats regeringspartij of "staatspartij in de oppositie"." (p. 82) Dat moet veranderen : "Het primaat van de parlementaire politiek is op den duur een zelfmoordstrategie voor de sociaal-democratie en trouwens voor de gehele linkse beweging. Door zich in vele gevallen te keren tegen buitenparlementaire bewegingen *verzwakt* de sociaal-democratie de enige maatschappelijke macht waarop een socialistische politiek überhaupt kan bouwen" (p. 109).

Hoewel onderkend wordt dat de sociaal-democratie "sterk met de bestaande staatsinstellingen vervlochten is", wordt daar geen konklusie aan verbonden als het om de hervormbaarheid van dergelijke partijen gaat. Ik denk dat dat een belangrijk verzuim is. Maar voordat ik dat kan toelichten is eerst een nadere analyse van de verhouding tussen sociaal-democratie en burgerlijke staat noodzakelijk. Sinds de grote crisis van 1929-33 is de invloed

15 Uiteindelijk gaat het er voor "Niet bij puinruimen alleen om, dat de sociaal-democratie een 'nieuw evenwicht' vindt : "De sociaal-demokratische organisaties gaan deels ten onder, deels herstellen ze zich moeizaam en maken een her-ideologisering en radicalisering door. Met het doorzetten van de economische crisis zien we beide ontwikkelingen door elkaar optreden. Tot op heden is het evenwicht tussen stabiliteit en flexibiliteit, tussen zakelijkheid en strijdbaarheid, tussen reformisme en socialisme niet gevonden" (p73).

van de staat in de economie en het aantal organen voor klassensamenwerking sterk toegenomen in alle Europese kapitalistische landen. De binding van de sociaal-demokratie aan de staat heeft er daardoor toe geleid, dat binnen het partij-apparaat een laag is ontstaan van technokraten en ambtenaren, die werkzaam zijn binnen het staatsapparaat, de semi-staatsinstellingen en genationaliseerde of "gemengde" ondernemingen. In zekere zin kunnen hier ook de afgevaardigden op diverse parlementaire nivo's worden genoemd, die door hun taakvervulling gedurende vele jaren ook een soort ambtenarenstatus verwerven. Deze groep van "deskundigen" speelt tegenwoordig binnen het sociaal-demokratische apparaat een belangrijke tot overheersende rol, in vergelijking met de traditioneel invloedrijke functionarissen van arbeidersorganisaties. De relatieve neergang van sociaal-demokratische randorganisaties (jongerenorganisaties, persorganen e. dgl.) bevestigt dat. Tussen de technokraten en ambtenaren enerzijds en de vakbonds-burokratie anderzijds bestaan gewoonlijk verschillen. De eerste groep identificeert zich sterker met het staatsapparaat dan de tweede groep. Via de technokraten en ambtenaren heeft het sociaal-demokratische partij-apparaat de staatsinvloed als het ware "verinwendigd". Gevolg daarvan is, dat de binding met de sociaal-demokratische massabasis is verzwakt en voor een groot deel indirect is gaan lopen via de vakbonden. Een volkomen verlies van binding aan de massabasis kan de sociaal-demokratie zich echter niet veroorloven. De sociaaldemokratische partij zou haar arbeidersaanhang grotendeels verliezen en degenereren tot een kleinburgerlijke partij. Een dergelijke degeneratie hebben we kunnen waarnemen bij de sociaal-demokratische partij van Saragat in Italië — het effect was z6 afschrikwekkend dat het bijvoorbeeld sterk heeft bijgedragen tot de omvorming van de oude Franse SF10 in de PSF.¹⁶ In Nederland leidde de vrees het contact met de massabasis te verliezen tot het begrip van de aktiepartij. De eerste of één van de eersten die het begrip naar voren bracht was André van der Louw (in 1979 zou hij als burgemeester nog de Rotterdamse havenstaking mee helpen breken), die in 1971 schreef: Ik zou graag een PvdA zien, die sociaal adviescentrum, vertaler van menselijke problemen, aktiegroep, ombudsman, informatiecentrum, platform voor het verkiezen en "volgen" van volksvertegenwoordigers en verkiezingsinstrument tegelijk is." De PvdA als "aktiepartij" zou net als haar voorganger, de Sociaal-Demokratische Arbeiderspartij van voor de Tweede Wereldoorlog, de draagster moeten zijn van een soort aktieve sociaal-demokratische tegenkultuur. De gedachte van de aktiepartij, die het streven naar een nieuwe hechte binding met de massabasis belichaamde, won snel aan populariteit. In 1975 werd dan ook het begrip aktie in de statuten en het huishoudelijk reglement opgenomen. Van het vernieuwingsstreven is echter vrijwel niets terecht gekomen. ("De PvdA is nog steeds in de eerste plaats regeringspartij" zegt "Niet bij puinruimen alleen" heel terecht!). Volkomen logisch, want de binding aan het staatsapparaat is daarvoor veel te sterk. De eerste die dit duidelijk naar voren bracht was Bart Tromp, ideoloog van de rechtvleugel in de Nederlandse sociaal-demokratie. In een belangrijk artikel uit 1976 schreef Tromp, dat hij het begrip aktiepartij "irreëel" en ondoordacht vindt: "Het uitoefenen van de vele taken die onder de noemer aktiepartij worden opgevoerd zou op zijn minst als noodzakelijke voorwaarde heb-

¹⁶ Die Entwicklung der europäischen Sozialdemokratie, "Die Internationale", nr 1 (1973).

ben, de ombouw van de PvdA tot een zeer strak georganiseerde, streng ge-disciplineerde en hooggekwalificeerde kaderpartij, een consequentie die nog niemand heeft willen zien en die (gelukkig) niet realiseerbaar is". Tromp legde met deze opmerkingen de vinger op een zere plek. De verwevenheid van de sociaal-demokratie met de staat is z6 groot dat de ophef-fing ervan aard en structuur van de partij *volledig zou* veranderen. In de praktijk zien we dan ook een voortdurende spanning tussen de "aktiepartij" en de "staatspartij". *Een werkelijke breuk met de "regeergeilheid" is niet louter een kwestie van een "nieuw evenwicht" of een ander bewustzijn in de partij, maar een pijnlijk proces van scheuring en fraetionering, waarbij uiteindelijk de gehele elite van technokraten en ambtenaren de sociaal-de-mokratie zal moeten verlaten, voor er van een partij sprake kan zijn die de buitenparlementaire bewegingen vooropstelt* (en ook dat is slechts een voorbereiding op een volgende fase : de vorming van een revolutionair-so-cialistische arbeiderspartij). Dat de auteurs van "Niet bij puinruimen al-leen" de omvorming van de sociaal-demokratie niet realistisch beoordelen heeft vanzelfsprekend weer te maken met hun opvatting over de "relatieve autonomie van de staat", die hen belet de sociaal-democratische verwevenheid met het staatsapparaat *als zodanig* als een probleem te zien. De belangrijkste tekortkoming van "Niet bij puinruimen alleen" blijkt steeds weer het overdreven vertrouwen in de staat te zijn. Het gaat er voor ons socialisten niet in de eerste plaats om dat we macht ontwikkelen binnen het staatsapparaat ook al is die macht op buitenparlementaire bewegin-gen gebaseerd - maar dat we een macht buiten de staat ontwikkelen die uiteindelijk de staat kan vervangen. Niet de omvorming van de huidige staat maar de omverwerping ervan is onze taak.

17 Bart Tromp, *Socialisme, Organisatie en Democratie*, "Socialisme en Democratie", april 1976.